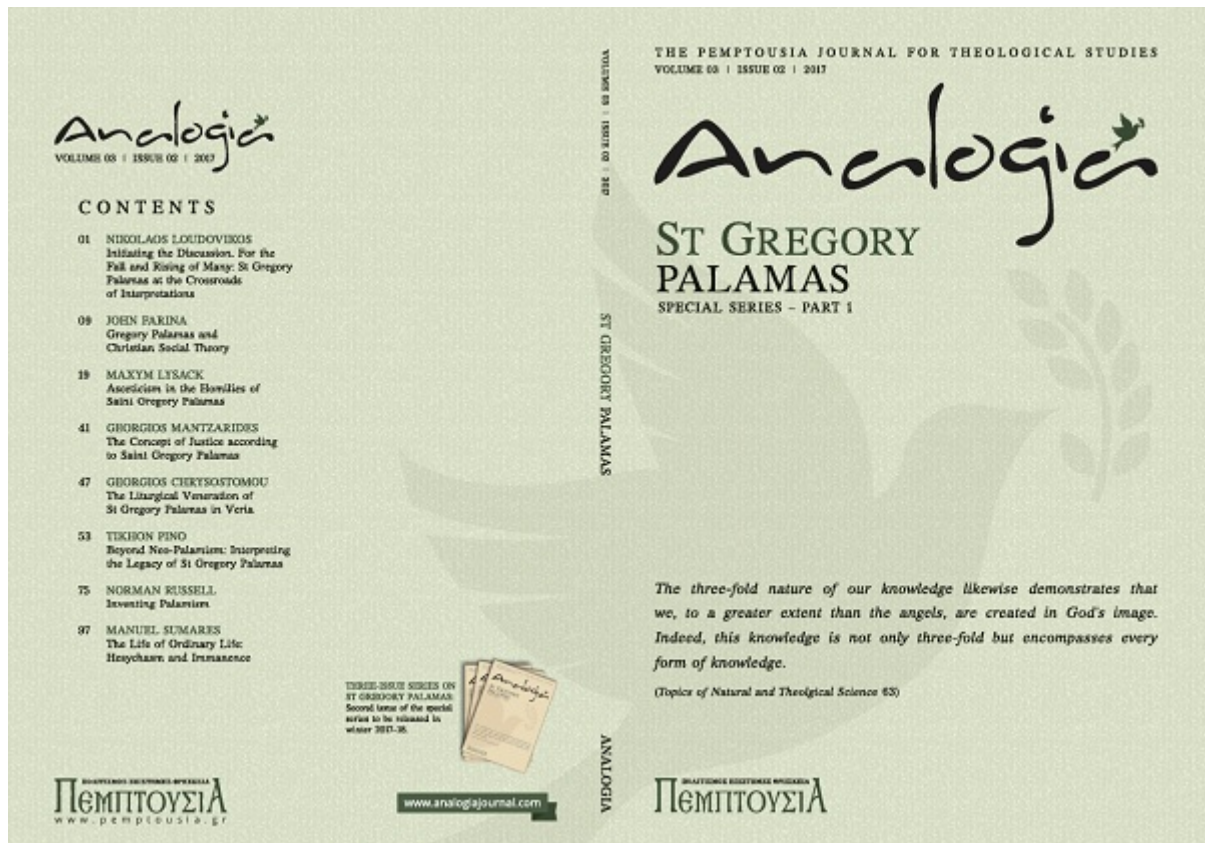

Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Ο τρίτος τόμος του περιοδικού *Analogia* (Πρωτοπρεσβύτερος Νικόλαος Λουδοβίκος, Καθηγητής Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης)

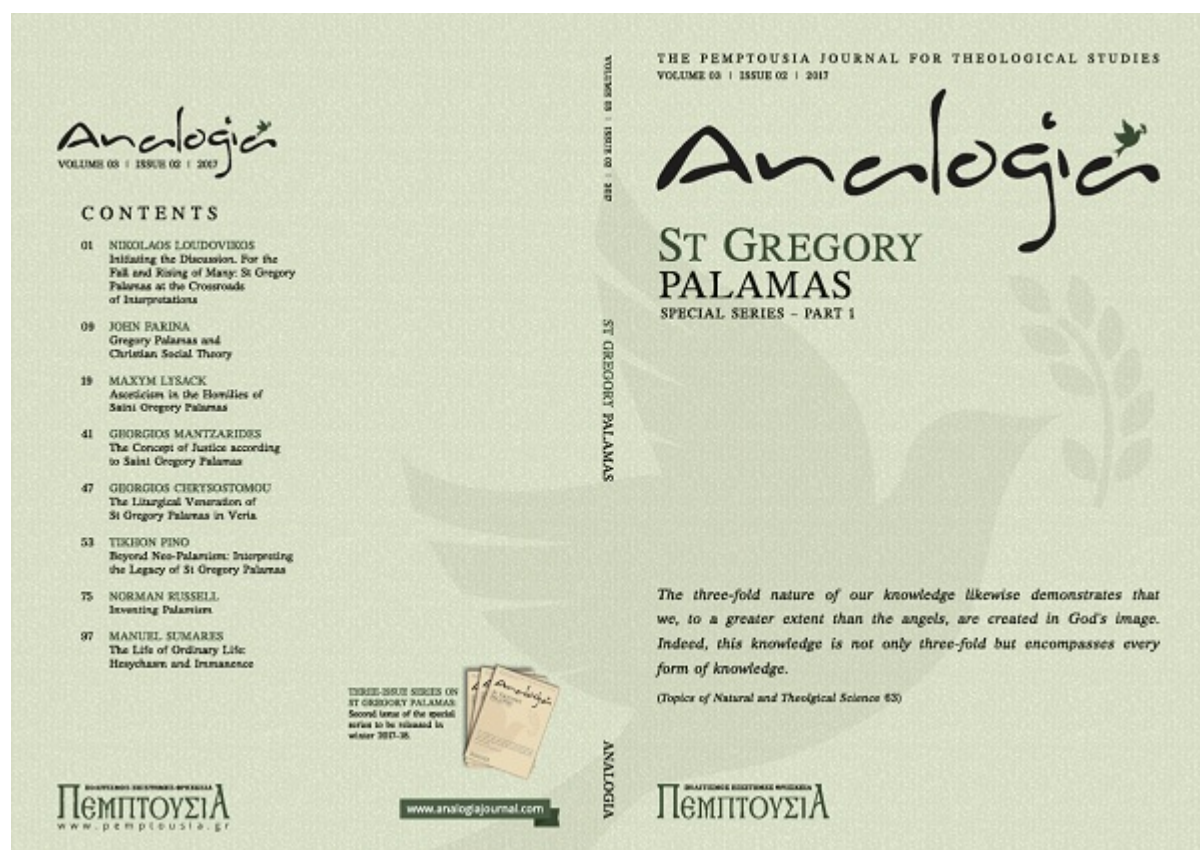
/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Ως ανεξίτηλο σημείο της πνευματικής του μεγαλοσύνης, ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς συνεχίζει να είναι λίθος προσκόμματος τόσο για Δυτικούς όσο και για μερικούς Ανατολικούς θεολόγους και ακόμη αναδύεται σαν μοναχικό νησί στο μέσο της Χριστιανικής θεολογίας «εις πτώσιν και εις ανάστασιν πολλών» (Λουκ. 2:34). Από τη μία πλευρά, οι μη Ορθόδοξοι θεολόγοι τον αποφεύγουν ή τον απορρίπτουν όχι μόνο επειδή σταθερά παρερμηνεύουν την διδασκαλία του περί ακτίστων ενεργειών ως δήθεν «καινοφανή» (από τον Denis Petau στον Martin Jugie και τον Robert Jenson), αλλά επίσης, επειδή υποπτεύονται σε αυτόν μια άρνηση κάποιων θεμελιωδών δυτικών θεολογικών αντιλήψεων που αφορούν την χάρη, τη συνεργεία, τη θεία ενότητα, το Filioque κλπ. Κάποιοι Ορθόδοξοι θεολόγοι, από την άλλη πλευρά, έχουν γίνει Παλαμο-φοβικοί για κάποιους περίπλοκους λόγους, που

αφορούν ίσως κυρίως την παρανόηση της λειτουργίας του εαυτού και την σημασία της ψυχοσωματικής μετοχής στον Ησυχασμό, κάτι το οποίο προσπάθησα να αναλύσω στο βιβλίο μου *Beyond Spirituality: Christian Mysticism of Power, and the Meaning of the Self in the Patristic Era*. Αλλά μήπως υπάρχουν περαιτέρω ιστορικές αιτίες για όλη αυτή την «σύγκρουση των ερμηνειών», για να θυμηθούμε τον Paul Ricoeur; Όπως έγραψα πρόσφατα:

Η δυσκολία με τον Ησυχασμό είναι ότι η ακαδημαϊκή του αφομοίωση διακόπηκε απότομα και νωρίς. Η βαθμιαία κατάπτωση και η τελική πτώση της Αυτοκρατορίας, ο επακόλουθος αποκεφαλισμός της διανόησης του Ρωμαϊκού Ελληνικού γένους τον 15ο αιώνα, οι τρομερές δυσκολίες της βάρβαρης κατοχής για αιώνες και, κατόπιν τούτου, οι επιδράσεις από τη Δύση και οι ισχυρές συγκρούσεις μεταξύ ομολογιών, ανάγκασαν την Ανατολική Εκκλησία για αρκετό καιρό να στρέψει τη δραστηριότητά της στη συντήρηση των κεκτημένων. Η Ορθόδοξη εκκλησία στη Ρωσία δεν μπορούσε ούτε αυτή να αναλάβει ένα τέτοιο χρέος για μια σειρά αιτιών που περιέγραψε ο Florovsky.

Το γεγονός αυτό, ως εκ τούτου, πρώτον, εμπόδισε το να λάβει χώρα μετά τις Ησυχαστικές συνόδους ένας πραγματικός διάλογος μεταξύ των νικητών της Ησυχαστικής έριδας – ησυχαστών όπως ο Παλαμάς, ο Καβάσιλας, ο Κόκκινος και, αργότερα, ο Μάρκος ο Ευγενικός και άλλοι – και των ηττημένων (των Δυτικίζοντων οπαδών και των μαθητών τους). Δεύτερον, εμπόδισε έναν

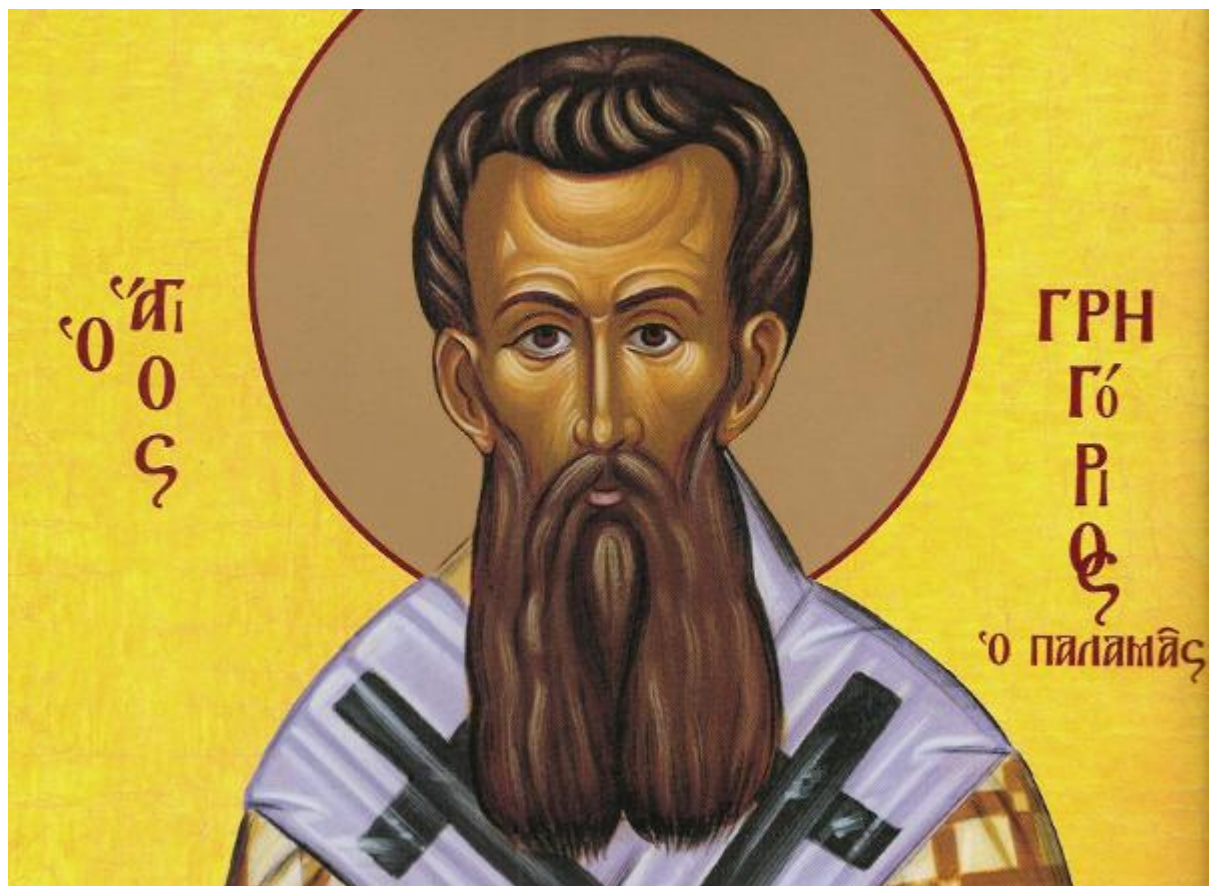
πραγματικό και βαθύ διάλογο με τη Δύση, κάτι για το οποίο είναι επίσης υπεύθυνοι και πολλοί δυτικοί θεολόγοι με την ισχυρή ομολογιακή τους συνείδηση. Ο Γεώργιος-Γεννάδιος Σχολάριος ξεκίνησε τον 15ο αιώνα έναν βαθύ, άνευ προηγουμένου και βαθιάς γνώσης διάλογο με τη Δύση, αλλά τότε ήταν πλέον αδύνατον να υποστηριχθεί ένα τέτοιο μείζον πνευματικό και πολιτιστικό γεγονός από την παραπαίουσα Βυζαντινή intelligentsia. Το ίδιο ισχύει και για ανθρώπους σαν τον Βικέντιο Δαμοδό, τον μεγάλο και πολυμαθή θεολόγο του 18ου αιώνα του οποίου το έργο παραμένει, στην ολότητά του, δυστυχώς, ανέκδοτο. Υπήρξαν δύο φοβέρες συνέπειες αυτής της κατάστασης. Πρώτον, ο Ησυχασμός έδωσε βαθμιαία την εντύπωση μιας πραγματικής και ουσιώδους αντίθεσης προς τον ανθρωπισμό, τόσο τον κλασικό, όσο και τον μεσαιωνικό και προς τις φυσικές, κοσμολογικές και, εν μέρει, μεταφυσικές διαστάσεις της φιλοσοφίας, ενώ στην πραγματικότητα εκπροσωπούσε μια δραστική επαναπρόσληψη, κριτική και μεταμόρφωση όλων των παραπάνω πραγμάτων. Είναι συνεπώς ατυχές άλλα αληθινό ότι κάποιο είδος σκοταδισμού εισήλθε στην Ορθόδοξη θεολογία, ειδικά σε πιο πρόσφατα χρόνια, καθιστώντας αδύνατο το να συνεχισθεί ο τεράστιος σημασίας διάλογος μεταξύ του Ησυχασμού και των ανθρωπιστικών επιστημών και της φιλοσοφίας, γεγονός που θα πρόσφερε σε όλες αυτές νέους ορίζοντες. Η δεύτερη καταστροφική συνέπεια είναι ότι ο Ησυχασμός κατανοήθηκε ως έχων έναν καταστατικό αντι-Δυτικό προσανατολισμό και τάση, κάτι το οποίο βεβαίως δεν είναι αληθινό, καθώς ο Παλαμάς, μαζί με τους ευφυέστερους μαθητές του όλων των αιώνων που ακολούθησαν, ποτέ δεν κατεδίκασε ευθέως τον Αυγουστίνο ή τον Ακινάτη· πολλοί δυτικοί θεολόγοι είναι επίσης υπεύθυνοι για αυτήν την υποτιθέμενη εχθρότητα επειδή, εξαιτίας της ανικανότητας τους να κατανοήσουν τον Παλαμά, δημιούργησαν ένα ολόκληρο σμήνος τερατωδών μύθων για τον Παλαμά και τον Ησυχασμό σε σημείο που, ακόμη και τώρα, όλοι οι καλοί και πιστοί στην παράδοσή τους Καθολικοί λόγιοι νιώθουν ασυνείδητα υποχρεωμένοι να εκφράζουν ένα είδος θεολογικής ναυτίας όταν συναντούν τον Παλαμά και τους παλαιούς ή νεότερους υποστηρικτές του. Είναι αδύνατον να βρεθεί έστω και ένας Δυτικός ακαδημαϊκός θεολόγος, ο οποίος να απορρίπτει τελείως τον Παλαμά, έχοντας βαθιά γνώση της θεολογίας του.

Επιπλέον, και σε σύνδεση με τις παραπάνω δυσκολίες, υπάρχει ίσως και μια άλλη σειρά κριτικών παραγόντων οι οποίοι πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν τόσο από τους Φιλοπαλαμιστές, όσο και από τους Αντιπαλαμιστές, ούτως ώστε να δημιουργηθεί ένας τίμιος διάλογος. Ο πρώτος τέτοιος παράγων είναι αυτό το οποίο μπορεί να ονομαστεί η «μάχη των προθέσεων». Ποιές είναι οι έσχατες θεολογικές μας προθέσεις όταν ασχολούμαστε με το Παλαμικό έργο; Αυτό που αποκαλούμε συνήθως ειρηνική και ισορροπημένη (αλλά στείρα!) ακαδημαϊκή

προσέγγιση είναι αρκετή για να συλλάβει τα ανεμοδαρμένα ύψη και τα φλεγόμενα βάθη του υπαρξιακού συγκλονισμού του Αγίου Γρηγορίου στα χρόνια της ερμητικής του αυτο-έγκλεισης, στο μακρινό σπήλαιο της Σκήτης της Βεροίας όπου πέρασε τα χρόνια της νεότητάς του φωνάζοντας στο Θεό «φώτισόν μου το σκότος»; Πόσοι άραγε από εμάς γνωρίζουν με έναν υπαρξιακό τρόπο κάτι για αυτό το «σκότος» και την ποιότητα αυτού του πιθανού «φωτισμού»; Όπως και να έχει το πράγμα, αυτά δεν είναι ευσεβείς υπερβολές, αλλά υπερβολικά κορεσμένα φαινόμενα για να χρησιμοποιήσουμε την φαινομενολογική γλώσσα του Marion και κάτι ακόμα περισσότερο από αυτό. Πόσα λάθη και πόσες αυτοϊκανοποιημένες μακάριες παρανοήσεις της παλαμικής σκέψης θα μπορούσαν να έχουν αποφευχθεί εάν οι ακαδημαϊκοί θεολόγοι ήμασταν έτοιμοι να μετάσχουμε λίγο σε αυτή τη θεία του μουσική; Ή, εναλλακτικά, πόσο καλύτερο θα ήταν να σεβόμαστε αυτό το οποίο δεν κατέχουμε και να συγκατατεθούμε να μάθουμε από τον Παλαμά, αντί να τον τοποθετούμε σταθερά επάνω στην Προκρούστεια κλίνη της στενής και αυτοϊκανοποιημένης ακαδημαϊκής μας μετριότητας; Είναι απλώς αδύνατον να καταλάβουμε τον Παλαμά και άλλους σαν κι αυτόν, στην Ανατολή και στη Δύση, χρησιμοποιώντας απλώς τη συνηθισμένες μας ακαδημαϊκές μεθόδους και προβολές. Ταυτόχρονα, ο Παλαμάς χρειάζεται από την πλευρά μας ένα άλλο είδος πνευματικών προθέσεων ούτως ώστε να γίνει κατανοητός. Σε αυτή την προοπτική, η συνοδική αποδοχή από την Ορθόδοξη Εκκλησία δεν είναι χωρίς σημασία.

Ο δεύτερος παράγων σχετίζεται με αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πολιτισμικούς πολέμους». Εάν στο λάβαρο των αντι-Δυτικών Ορθοδόξων μαχητών αυτού του μακρού πολιτιστικού, στον κρυμμένο του πυρήνα, πολέμου, είναι γραμμένο «Πνευματική Ανατολή ενάντια στη σχολαστική Δύση», τότε στις σημαίες των συγχρόνων (κυρίως Ρωμαιοκαθολικών) αντι-Ανατολικών αποστόλων, ακολουθώντας την πολεμική του Jugie είναι εξακολουθητικά γραμμένο «Διορθώστε τις πλάνες των Γραικών». Εάν η αντιπαράθεση αυτή ιδωθεί έτσι, τότε δεν έχει αξία η συζήτηση της διαφοράς μεταξύ του Παλαμά και του Θωμά Ακινάτη και του Αυγουστίνου, ούτε, φυσικά, του Duns Scotus. Στην αντίληψη των αντι-Ανατολικών ιδεολόγων, ο Παλαμάς δεν είναι παρά ένα καχεκτικό υβρίδιο των τριών Δυτικών στοχαστών. Αντίστοιχα, η καλούμενη «Παλαμική σχολή» – και ειδικά οι φτωχοί Νεο-Παλαμιστές, μια έκφραση χρησιμοποιούμενη από τους παραπάνω συγγραφείς όταν θέλουν να δείξουν περιφρόνηση προς το έργο οποιουδήποτε Ορθόδοξου θεολόγου οποίος διαφωνεί με τις μεθόδους τους – αυτή, λοιπόν, η Νεο-Παλαμική σχολή εκπροσωπεί μια παρασιτική ιδεοληψία. Ένα είδος θεολογικής φανταστικής κοινότητας – για να θυμηθούμε τον Benedict Anderson – μοντέρνων θεολόγων οι οποίοι πολεμούν ενάντια στην αιώνια δυτική θεολογική δόξα. Επιπλέον, όπως οι παραπάνω Αντιπαλαμιστές ισχυρίζονται, αυτοί οι

μοντέρνοι Παλαμιστές δεν έχουν καν καταλάβει ότι οι ίδιοι οι κληρονόμοι του Παλαμισμού έχουν ήδη συνδέσει τον Παλαμά με την σκέψη των διανοητικών γιγάντων της Δύσης και έχουν ακόμη μεταβάλλει ουσιώδη στοιχεία της θεολογίας του Αγίου Γρηγορίου. Οι θιασώτες αυτής της ιδεολογικής μάλλον παρά θεολογικής προσέγγισης άμεσα ακολουθούν τον Jugie, παρά το ότι έχουν εντυπωσιακά αντιστρέψει το κύριό του επιχείρημα, (ότι δηλαδή ο Άγιος Γρηγόριος ήταν ένας θεολογικά αντιπαραδοσιακός «νεωτεριστής»)· αυτοί οι συγγραφείς, μέσω της εύρεσης πιθανώς ομοίων όρων στα γραπτά διαφορετικών συγγραφέων, τείνουν να εγκαθιδρύσουν απόλυτες εννοιολογικές ταυτοποιήσεις. Χρησιμοποιούν, λοιπόν, φιλολογικά όπλα για να κρύψουν είτε την απουσία γνήσιων θεολογικών θέσεων ή ζητούν να εκπληρώσουν το αρχαίο όνειρο της καθυπόταξης της “διαφωνούσας” Ανατολικής θεολογίας (για να θυμηθούμε ξανά τον Jugie) στην μακάρια υπακοή στην Αγία Έδρα – ως εάν μια τέτοια υποταγή ή ομοιομορφία υπήρξε ποτέ στην ενωμένη Εκκλησία της πρώτης χιλιετίας. Από την άλλη πλευρά, είναι αληθινά αναζωογονητικό το ότι υπάρχουν σήμερα μερικοί σοβαροί θεολόγοι, στην Ανατολή και στη Δύση, οι οποίοι, παρά το ότι γνωρίζουν απόλυτα τις διαφορές μεταξύ των δύο θεολογικών παραδόσεων, ψάχνουν για τρόπους πιθανής θεολογικής επικοινωνίας, διαλόγου και ίσως κριτικής σύγκλισης, χρησιμοποιώντας θεολογικά και φιλοσοφικά κριτήρια. Στην Ανατολή είναι δυνατόν να βρούμε τέτοιους θεολόγους, ακόμα πιο ενωρίς, από τον 15ο αιώνα. Αυτό το είδος των στοχαστών, Ανατολικών και Δυτικών, επίσης γνωρίζουν ότι ο Παλαμάς ουδέποτε ανακάλυψε κάποια «καινοτομία» που ονομάζεται «Παλαμισμός», αλλά απλώς οδήγησε την κοινή μας πατερική παράδοση σε ένα σημείο θεολογικής ωριμότητας, απαντώντας έτσι σε συναρπαστικά ανθρωπολογικά και πνευματικά προβλήματα της εποχής του. Οι ίδιοι αυτοί στοχαστές επίσης αναγνωρίζουν το γεγονός ότι ουδέποτε «εγκαταλείφθηκε», ούτε «αλλοιώθηκε» από τους θεολογικούς του κληρονόμους.

Ένας τρίτος παράγοντας που σχετίζεται με αυτή τη συζήτηση είναι οι «πνευματικές αντιπαραθέσεις». Είναι οριακά σημαντικό να παραδεχθούμε ότι συζητήσεις, για παράδειγμα, περί της δυνατότητας να καταλάβουμε την εν Χριστώ ζωή ως ψυχοσωματική μετοχή παρά ως διανοητική θεωρία, έχουν ξεχωριστή σημασία, καθώς επηρεάζουν την ίδια την κατανόηση της Χριστιανικής μας ταυτότητας. Μια συζήτηση που αφορά την ποιότητα της χάριτος που λαμβάνεται από τον Χριστιανό - κτιστή ή άκτιστη - δεν είναι απλώς μια σχολαστική διαμάχη, αλλά επηρεάζει αποφασιστικά τον τρόπο με τον οποίο ζούμε την πνευματική μας ζωή. Εάν η χάρις είναι κτιστή, τότε η πνευματική ζωή έχει μερικά προφανή όρια μέσα στον ανθρώπινο κόσμο μου και, επιπλέον, όπως έχω πει αλλού, η πραγματική θεία παρουσία στον κτιστό μου κόσμο μπορεί, σε ένα μεταφυσικό επίπεδο, να αμφισβητηθεί.

Ένας τέταρτος παράγων είναι οι «Τριαδολογικές έριδες». Ο Παλαμάς δεν αποδέχθηκε τη δυτική εκδοχή του Filioque, αλλά παρόλ' αυτά προσέφερε τα θεολογικά κριτήρια για μια Ορθόδοξη κατανόησή του. Αποτελεί γεγονός τεράστιας θεολογικής σημασίας το ότι μας δίδεται η δυνατότητα να συζητήσουμε, με έναν ιδιαίτερα αποδοτικό τρόπο, το Filioque μέσω της θεολογίας της διάκρισης μεταξύ θείας ουσίας και ενεργειών.

Συνεπώς θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να αναζητήσουμε τα οφέλη που η Παλαμική σκέψη θα μπορούσε δυνητικά να συνεισφέρει στην οικουμενική Χριστιανική θεολογία, εάν μάλιστα η θεολογία του γίνει προηγουμένως σεβαστή και κατανοηθεί με τα δικά του διανοητικά και πνευματικά κριτήρια και μόνον κατόπιν τούτου σε διάλογο με τη σύγχρονη θεολογική και θύραθεν σκέψη.

Θα μπορούσαν ίσως οι ακόλουθες ανοικτές προτάσεις – και είναι ακριβώς γι' αυτό το λόγο που αναφέρομαι εδώ μόνο σε δικά μου έργα, όπου αναπτύσσω αυτά τα θέματα, οικοδομώντας φυσικά πάνω στο έργο πολλών σημαντικών Ορθοδόξων θεολόγων, αρχίζοντας με το Γεώργιο-Γεννάδιο Σχολάριο και τον Βικέντιο Δαμοδό, και τελειώνοντας με τους Florovsky, Staniloae, Meyendorff, Bulgakov και Lossky – να χρησιμεύσουν ως ένας μη συμβατικός τρόπος για να εγκαινιασθεί αυτή η σοβαρή συζήτηση, και να δείξει ακριβώς πόσο σοβαρή μπορεί να είναι; Ονομάζω αυτές τις προτάσεις ανοικτές, επειδή τις καταλαβαίνω ως μέρη ενός συνεχιζόμενου διαλόγου, παρά ως άκαμπτες πεποιθήσεις. Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, οι συγγραφείς αυτών των τόμων θα κάνουν επίσης τις δικές τους προσωπικές προτάσεις. Οι δικές μου ανοικτές προτάσεις θα μπορούσαν σχηματικά να διατυπωθούν ως εξής:

1. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς δημιούργησε μια ασύγκριτη μεταφυσική της πραγματικής παρουσίας του Θεού μέσα στη Δημιουργία, θεμελιωμένη πάνω στην Ελληνική Πατερική θεολογία της πρώτης χιλιετίας, και ταυτόχρονα μια βαθύτατη κατανόηση της θείας ενότητας. Η χριστιανική θεολογία μπορεί να αποκομίσει σημαντικό όφελος από αυτή τη θεολογική μεταφυσική.
2. Ο Παλαμάς δημιούργησε μια θεολογική θεωρία ψυχοσωματικής μετοχής στο Θεό, ρητώς πέρα από κάθε απλώς διανοητική θεωρία.
3. Υιοθέτησε μια ολιστική κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης, πέρα από τους πειρασμούς κάθε αποσυνδεδεμένου ή εκστατικού θεολογικού μυστικισμού του νου ή της καρδιάς. Η θεολογία της προσευχής του Παλαμά προϋποθέτει μια ολόκληρη θεωρία της ενοποίησης του ανθρώπου.
4. Ο Άγιος Γρηγόριος αντιπροσωπεύει για τους Ορθοδόξους έναν τρόπο θετικής κατανόησης τόσο του Αυγουστίνου όσο και του Θωμά Ακινάτη, και ακόμη, όπως έχω πρόσφατα προτείνει, ένα δρόμο θεολογικής διόρθωσης κάποιων σημείων της θεολογίας τους.

5. Μπορεί να βοηθήσει να κατανοήσουμε το γιατί το Filioque είναι πρόβλημα για την Ανατολή, καθώς και πως μπορούμε να λύσουμε αυτό το πρόβλημα.

6. Ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης μπορεί να διανοίξει νέες προοπτικές στο σύγχρονο διάλογο μεταξύ της Θεολογίας και της Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας, της Ψυχολογίας του βάθους, και ακόμα της Βιολογικής Ψυχολογίας ή της Γνωσιακής Επιστήμης. Μερικοί σύγχρονοι Ορθόδοξοι θεολόγοι έχουν ήδη θέσει την διδασκαλία των ακτίστων ενεργειών σε διάλογο με την σύγχρονη Φυσική, με επιτυχία.

7. Μπορεί να προσφέρει εξαίρετο υλικό για μία βήμα προς βήμα οικοδόμηση μιας μη αφηρημένης σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας.

8. Ο ησυχαστής Άγιος προσφέρει εκπληκτικές θεολογικές προοπτικές για μια νέα κατανόηση της φιλοσοφίας της ιστορίας.

9. Ο Παλαμάς προσφέρει γόνιμες προοπτικές στις σύγχρονες συζητήσεις τις σχετικές με την οντολογία του προσώπου, μέσω αυτού που έχω ονομάσει αλλού θεολογία της δι-υποστατικής συνενέργειας”.

10. Εν τέλει, μπορεί επίσης να δείξει πως αυτή η ζωή της Θείας μετοχής είναι βαθιά συνδεδεμένη με την εκκλησιολογία, εάν γίνει κατανοητή, όπως την έχω ονομάσει αλλού, ως μια «βιωμένη εκκλησιολογία».

Η ανακοίνωση της Analogia για δυο τεύχη αφιερωμένα στον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά προκάλεσε έναν απρόσμενο αριθμό άρθρων υψηλής ακαδημαϊκής ποιότητας, και συνεπώς φαίνεται ότι, τελικά, υπάρχει ένας ικανοποιητικός αριθμός μελετών ούτως ώστε να παραχθεί και τρίτο αφιερωματικό τεύχος. Ελπίζω ότι η έκδοσή τους θα συμβάλλει στην εμβάθυνση αυτής της απολύτως αναγκαίας συζήτησης προς χάρη της κοινής μας Χριστιανικής θεολογικής μέριμνας σήμερα. Όπως ήδη έχει αναγγελθεί στην ιδρυτική δήλωση του περιοδικού, το βήμα είναι ανοικτό για οποιονδήποτε θα ήθελε να γράψει μια κριτική απάντηση για οποιοδήποτε από τα άρθρα που θα εκδοθούν σ’ αυτούς τους τόμους – ο συγγραφέας του άρθρου θα κληθεί εν συνεχεία να απαντήσει, εάν το επιθυμεί.

Όσον αφορά τον παρόντα τόμο, περιέχονται τα ακόλουθα άρθρα: Ο καθηγητής John Farina ανοίγει τον τόμο προσφέροντας μια εξέχουσα διόρθωση της Χριστιανικής αντίληψης περί κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω της Παλαμικής θεολογίας περί της εσωτερικής μεταμορφωτικής εμπειρίας και της θέας του Θεού και ενάντια στην εκκοσμίκευση, η οποία υιοθετείται ασυνείδητα ακόμα και από κάποιες Χριστιανικές κοινωνικές θεωρίες αρχίζοντας με τον Σχολαστικισμό και

τελειώνοντας με τη Θεολογία της Απελευθέρωσης. Αυτό το άρθρο μπορεί να εγκαινιάσει μια άκρως γόνιμη συζήτηση. Ο πατήρ Maxym Lysack προσφέρει μια εξέταση του ασκητισμού στο φως του εσχατολογικού και θεραπευτικού προσανατολισμού που δίδεται σ' αυτόν στις ομιλίες του Αγίου Γρηγορίου, στις οποίες η ζωντανή εμπειρία του Θεού εν Χριστώ προτείνεται όχι αποκλειστικά ως ένα προνόμιο των μοναχών αλλά ως κάτι το οποίο είναι εφικτό επίσης και για τους λαϊκούς. Ο καθηγητής Γεώργιος Μαντζαρίδης, ένας από τους πατέρες των Παλαμικών σπουδών στον Ορθόδοξο κόσμο, προσφέρει στο άρθρο του για την έννοια της δικαιοσύνης στο έργο του Παλαμά, μια βαθιά θεολογική ανάλυση της υπαρξιακής και μεθεκτικής κατανόησης της δικαιοσύνης στη σκέψη του Αγίου. Ο Μητροπολίτης Κίτρους και Κατερίνης και Καθηγητής Γεώργιος (Χρυσοστόμου), Πρόεδρος της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, μας πληροφορεί για το λειτουργικό εορτασμό του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά στην πόλη της Βέροιας, όπου η περίφημη Σκήτη, η οποία φιλοξένησε τους ασκητικούς αγώνες της νεότητας του Παλαμά, ακόμη υπάρχει. Ο Tikhon Pino επιχειρεί να ξεκαθαρίσει τις προϋποθέσεις για μια νέα ιστορική προσέγγιση του Παλαμισμού πέρα από την νεο-Παλαμική έρευνα, επιζητώντας να αναλύσει το πρόβλημα της εξέλιξης και αλλαγής στη Βυζαντινή θεολογία κατά τον 14ο και 15ο αιώνα. Πρόκειται για μια συζήτηση η οποία πρέπει πράγματι να συνεχισθεί, με θεολογικά όμως μάλλον, παρά απλώς φιλολογικά κριτήρια. Ο Norman Russell προσφέρει μια άριστη επισκόπηση αυτού που τόσο επιτυχώς αποκαλεί «η εφεύρεση του Παλαμισμού» – νομίζω πως αυτό είναι ένα άρθρο το οποίο πρέπει να διαβαστεί πολύ προσεκτικά από όλους αυτούς οι οποίοι αναζητούν νέα παραδείγματα στην ερμηνεία της Παλαμικής θεολογίας. Ο πατήρ Manuel Sumares στο υπέροχα βαθύ άρθρο του ασχολείται με τη δυνατότητα δημιουργίας μια οντολογίας της κοινής καθημερινής ζωής – ενάντια στη σύγχρονη δυτική τάση να αποξενώσει την πραγματική ζωή από την πνευματική – μέσω της Παλαμικής θεολογίας, η οποία μιλάει για την κοινή καθημερινή ζωή ακριβώς με οντολογικούς όρους, αναβαθμίζοντας με τον τρόπο αυτό την ενδοκοσμικότητα και μεταμορφώνοντάς την σε μυστήριο της παρουσίας του Θεού.

[1] Turnhout: Brepols, υπό έκδοση.

[2] Paul Ricoeur, *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, Evanston, IL: Northwestern University Press, 2007.

[3] Βλ. Το έργο του *Ways of Russian Theology*, τόμ. 1 (Belmont, MA: Nordland, 1979).

[4] Βλ. Λουδοβίκος, "Practising Consubstantiality: The Theotokos and Ever-Virgin Mary between Synergy and Sophia in St Nicholas Cabasilas and Sergius Bulgakov, and in a Post-modern Perspective", *Analogia* 1 (2016): 57-58.

[5] Jean-Luc Marion, *Being Given: Toward a Phenomenology of Givenness* (Palo Alto: Stanford University Press, 2002), 13, 17.

- [6] See my 'Being and Essence Revisited: Reciprocal logoi and energies in Maximus the Confessor and Thomas Aquinas, and the Genesis of the Self-referring Subject', *Revista Portuguesa de Filosofia* 72.1 (2016): 117-46.
- [7] See my 'Consubstantiality beyond Perichoresis: Personal Threeness, Intra-Divine Relations, and Personal Consubstantiality, in Augustine's, Thomas Aquinas', and Maximus the Confessor's Trinitarian Theologies', In *The Fountain and the Flood: Maximus the Confessor and Philosophical Inquiry*, *Studia Patristica* LXXXVIII, edited by Sotiris Mitralaxis, 51-69. Leuven: Peeters, 2017.
- [8] Βλέπε το άρθρο μου *Being and Essence Revisited*', όπου συζητάται η βαθιά θεολογική σύνδεση μεταξύ του Γρηγορίου Παλαμά και του Μαξίμου Ομολογητού.
- [9] Βλ. κεφάλαιο 2, 2 *Beyond Spirituality*.
- [10] Βλ. υποσημείωση 9.
- [11] Βλ. N. Loudovikos, 'Striving for Participation: Palamite Analogy as Dialogical Synergy and Thomist Analogy as Emanational Similitude', στο συλλογικό τόμο C. Athanasopoulos and C. Schneider (εκδ.), *Divine Essence and Divine Energies: Ecumenical Reflections on the Presence of God in Eastern Orthodoxy* (Cambridge: J. Clarke, 2013), σ. 122-48.
- [12] Βλ. το άρθρο μου 'Consubstantiality beyond Perichoresis'.
- [13] Βλ. κεφ. 2 του έργου μου *Ψυχανάλυση και Ορθόδοξη Θεολογία: Περί Επιθυμίας, Καθολικότητας και Εσχατολογίας* (Αθήνα: Αρμός, 2003); μέρος 2, κεφ. 7 του έργου μου *Ο Μόχθος της Μετοχής: Είναι και Μέθεξη στον Γρηγόριο Παλαμά και τον Θωμά Ακινάτη* (Αθήνα: Αρμός, 2010). Βλ. επίσης N. Loudovikos, 'Existential Psychology: Modern Psychology in the Destiny of Theology', στο G. D. Dragas, P. Pavlov and S. Tanev (εκδ.), *Orthodox Theology and the Sciences: Glorifying God in His Marvellous Works*, (Sofia, Bulgaria, and Columbia, MO: University of Sofia Press and Newrome Press LLC, 2016), σ. 108-19.
- [14] Βλ. το έργο μου *Church in the Making: An Apophatic Ecclesiology of Consubstantiality* (Yonkers, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2016), σ. 161-78.
- [15] Βλ. N. Loudovikos, 'The Open History and its Enemies: Unity of God and Concept of History in Gregory Palamas and Thomas Aquinas', στο C. Athanasopoulos (εκδ.), *Triune God: Incomprehensible but Knowable—The Philosophical and Theological Significance of St Gregory Palamas for Contemporary Philosophy and Theology* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2015), σ. 154-79.
- [16] Βλ. κεφ. 2 του έργου μου *Ορθοδοξία και Εκσυγχρονισμός: Βυζαντινή Εξατομίκευση, Κράτος και Ιστορία στην προοπτική του Ευρωπαϊκού Μέλλοντος* (Αθήνα: Αρμός, 2006), σ. 61-104.
- [17] Βλ. κεφ. 2 του έργου μου *Η Ιστορία της Αγάπης του Θεού* (Άγιον Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2015), σ. 282.